

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајићина, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној саниџерији</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поезијски дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митолошка романтичарска љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – поезија мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Радо Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке године Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниј јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

ДРЖАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ ЗА ВРЕМЕ ПРЕДСЕДНИШТВА ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА (ОКТОБАРСКОГ РЕЖИМА) 1897–1900. ГОДИНЕ

МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ*

С а ж е т а к. – Рад је посвећен политичком врхунцу каријере Владана Ђорђевића односно релативно кратком периоду његовог председавања српском владом. У тексту се износе све релевантне чињенице које указују да Ђорђевићева влада, у историографији позната као Октобарски режим није била само ауторитарна већ и да је у себи садржавала знатне модернизацијске елементе који су због стицаја околности, највише материјалних, али и политичких, остали углавном у сенци. Ово се нарочито односи на други период Ђорђевићевог председавања тј. време након тзв. Ивањданског атентата. Једини изузетак од тога била је реформа војске чији је носилац био бивши краљ Милан, а Владан Ђорђевић његов верни помагач и следбеник.

Кључне речи: др Владан Ђорђевић, Октобарски режим, краљ Милан, реформа војске

Друга половина 19. и почетак 20. века, упркос више него укореењеној неписмености, ниском образовном и уопште културном нивоу дала је читаву плејаду свестраних личности. У томе су, чини се, предњачили војници попут Јована Драгашевића, Јована Мишковића, Саве Грујића и других који су уз свој професионални војнички ангажман показали таленат и за песништво, историју, археологију, хемију, техничке иновације као и многе друге уметничке и научне области. Неки су, попут Милоја Петровића Блазнавца и Саве Грујића, били и носиоци највиших државних и дипломатских звања.¹ Ипак, нису само војници били свестрани, и међу цивилима, најпознатијим политичким личностима оног времена попут Стојана Новаковића Живана Живановића и Јована Ристића, могу се наћи писци из готово свих жанрова историјске науке.

---

* Виши научни сарадник Историјског института у Београду

¹ Опширније Б. Јововић, *Српски официри у националној култури*, Београд, 1998; Љ. Поповић и М. Милићевић, *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918*, Београд, 1997. *Истии, Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003.

Иако би списак оваквих личности могао бити и дужи, тешко да би по ширини и обиму деловања међу њима било свестраније личности у новијој српској и југословенској историји од др Владана Ђорђевића (1844–1930). Да подсетимо, он није био само војни лекар, већ и начелник Грађанског санитета. Током низа година (1875–1892) уређивао је и један од најбољих српских часописа *Отаџбину* (1875–1892). Био је и председник Београдске општине и министар просвете, пољопривреде и црквених дела. Даље, био је посланик у Атини и Цариграду и председник Министарства – о чему ћемо овде највише говорити, у смислу његовог рада и последица по српску државу и друштво. Све ово, чини се, имало је једну заједничку црту, један епитет који би Ђорђевићу највише пристајао, а то је да је он суштински и пре свега био реформиста.

Уз све ове бројне струке и професије Ђорђевић „никада није испуштао перо из руке“.² Његова библиографија броји више од две стотине јединица и око 25 000 написаних страница.³ У њој се преплићу историја и мемоаристика. Ту су песме, приповетке, романи и путописи, те многа друга књижевна дела на прилично завидном уметничком нивоу. Овакав обим у погледу списатељства готово да је непојмљив и само је још можда Милан Ђ. Милићевић био толико плодан као писац. Ипак, у поређењу и са оним другим делатностима које смо поменули, др Владан Ђорђевић чини се ипак значајнијом историјском личношћу. Но, његова свестраност, о чему ћемо говорити на крају овог текста, била је повод и за извесне критичке опаске.

Једна од можда најоучљивијих карактеристика владавине краља Александра Обреновића била је више него честа промена влада. За једанаест година или 133 месеца колико је био на трону Србије, рачунајући време од његовог „насилног“ пунолетства па све до убиства у Мајском преврату промењено их је чак четрнаест. За то време, просечна влада саставила је тек око девет месеци мандата, при чему је било чак и екстремних случајева од тек два, па чак и само једног месеца трајања.⁴ Истини за вољу, често смењивања влада наставило се и касније па их је у периоду 1903–1914, било 18, што значи да је сваки кабинет издржао просечно само око осам месеци.⁵ У поређењу с њима Ђорђевићева влада изгледала је заиста дуговечно што се може поткрепити и чињеницом да је до окончања постојања Краљевине Србије и настанка Краљевине СХС још само једна влада, она Милана Пироћанца, имала дужи мандат и то за свега три месеца.⁶

---

² В. Станојевић, *Историја српској војној санијетета. Наше ратно искуство* (пр. М. Јовановић и М. Перишић), репринт издање, Београд 1992, стр. 149–150.

³ С. Рајић, *Владан Ђорђевић. Биографија поузваној обреновићевца*, Београд 2007, стр. 13.

⁴ Мисли се на прву Владу генерала Саве Грујића, од 23. новембра. 1893. до 12. јануара. 1894. и Владу Пере Велимировића од 7. октобра 1902. до 7. новембра 1902. Списак влада из времена владавине краља Александра види у: Група аутора, *Устави и владе Кнежевине и Краљевине и Кнежевине Србије, СХС и Југославије 1835–1941*, Београд, 1988, стр. 138–165.

⁵ Види: М. Милићевић, *Генерација 1903–1918. Српске политичке генерације 1903–1918*, Београд 1998, стр. 116.

⁶ *Устави и владе*, стр. 152; С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, стр. 196.

Када говоримо о владавини краља Александра морамо напоменути да је било и извесних изузетака. Пример је Влада др Михаила Мише Вујића. Трајала је „чак“ петнаест месеци, али је кабинет др Владана Ђорђевића шефа тзв. Октобарског режима, у том раздобљу, имао неприкосновени рекорд.⁷ Преживео је чак 34 месеца и трајао од 11. октобра 1897. до 12. јула 1900.⁸ Била је то једина влада из времена краља Александра која је имала барем теоријске могућности да оно што је започето, макар и делимично доведе до краја. Сви наведени месеци и године трајања јасно одсликавају тек део околности са којима се Ђорђевић као председник Владе суочавао па је стога и разумљива његова реченица из једног писма упућеног сину, да је његов рад у Цариграду био „по квантуму дечја играчка према послу који сад имам“.⁹

Још једна чињеница која одсликава услове у којима је Ђорђевић радио је и структура Владе коју је, према упутствима краљева Александра и Милана, наводно он саставио. Задовољавајући „симпатије“ оба владара, Александра наклоњеног напредњацима и Милана наклоњеног либералима, Ђорђевићев кабинет представљала су у почетку: два либерална министра (С. Лозанић и Ј. Андоновић), четири из напредњачке партије (С. Поповић, А. Ђорђевић, К. Христић и Ј. Атанацковић) и два неутралца (В. Ђорђевић и Д. Вучковић).¹⁰ Радикала у Влади наравно није било, али је било врло приметно да јој нису недостајала униформисана лица. Од осморице чланова, двојица (Вучковић и Атанацковић) су били професионални војници, чему треба придодати и самог председника Владана Ђорђевића у чину резервног санитетског пуковника.¹¹

Представника Радикалне странке практично није било ни у Скупштини, захваљујући прилично „окасленим“ изборима. Наиме, до избора одржаних тек 23. маја 1898. Октобарски режим имао је сасвим довољно времена да се припреми и окрене их у своју корист. Стога су радикали задобили само једног скупштинског представника, Малишу Атанацковића из Ужица, али се са одгуривањем радикала од власти ту није стало. С почетка 1899. године изгласана је промена изборног закона којим је мандат посланика са три – продужен на пет година, чиме је Октобарски режим још додатно утврдио већ постојеће стање.¹² Уосталом и сам председник Владе није крио да му треба искључиво Скупштина која ће „покорно слушати и изгласати све што јој се предложи, или ће је он разгонити све док у њој не добије људе родољубе који ће да слушају“.¹³

---

⁷ Ђорђевићев кабинет отпочео је рад средином октобра 1897. године и по томе је и добио име (види Прилог).

⁸ Датуми, осим ако је посебно назначено, наведени су према старом календару.

⁹ С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, стр. 179.

¹⁰ Владан Ђорђевић је као председник Владе задржао ресор министра спољних послова (види Прилог).

¹¹ У свим српским владама Министар грађевина био је војник и најчешће, што је и овде био случај евентуална замена министра војног (види Прилог).

¹² М. Милићевић, *Реформа војске Србије 1897–1900*, Београд, 2002, стр. 36.

¹³ В. Ђорђевић, *Крај једне династије. Прилога за историју Србије од 11. октобра 1897. до 8. јула 1900.* књ. 1–3, Београд 1905–1906, књ. 1, стр. 413.

Негативан став према Радикалној странци био је присутан током целог трајања Октобарског режима. Примера ради, само њихово гласило *Огјек* било је забрањено чак 35 пута.¹⁴ Међутим, све ове мере биле су ништавне у поређењу са збивањима након Ивањданског атентата када је репресија доживела потпуну кулминацију. На инсистирање краља Милана, само четири дана после атентата, 28. јуна уведен је Преки суд, чијом су пресудом, поред самог атентатора Стевана Кнежевића, на по двадесет година робије осуђени бројни радикалски прваци: Љубомир Живковић, Стојан Протић, Иван Павићевић и Милан Ђурић.¹⁵

Оно што нас овде посебно занима је само држање Владана Ђорђевића и његов угао приказивања догађаја који у другом тому *Краја једне династије* заузима највише простора. Пре свега, треба нагласити да се председник Владе тада није налазио у Београду већ у Маријенбаду на лечењу, тако да га је след догађаја, према његовим тврдњама, оставио затеченог. Даље оправдање за наступајуће догађаје Ђорђевић налази у беспоговорној решености краљева, поготово Милана, да искорене радикалско деловање. У томе се нарочито истиче једна напета драмска сцена када Милан у присуству Ђорђевића пита двојицу ађутаната, пуковнике Александра Константиновића и Михаила Кумријића: – Хоћете ли да кољете сваког, кога вам ја као издајника покажем? – Хоћемо – одговорише официри салутирајући.

Ђорђевић закључује да се више нема куд и да је „боље и преки него никакав суд“.¹⁶ Ђорђевић нуди и оставку у чему га спречавају оба владоца, предочава какве ће финансијске реперкусије имати безакоње које ће као последицу имати прекид реформи и све негативно што оно са собом доноси. У томе је, нажалост, био у праву јер све касније историографске оцене његове владе се углавном слажу у ставу да се после Ивањданског атентата режим никада није опоравио и да је даље по среди било само лутање.

Крај разговора о будућим последицама по режим поприма патетичан тон који ипак прилично добро одсликава Ђорђевићев и Миланов однос – краљ Милан га загрли (Владана, пр. аутора) и пољуби се с њиме:

„За двадесет и осам година нашег често врло интимног пријатељства испрекиданог доста пута од стране краља Милана тако истом великом немилошћу, као што сам пре тога био у највећој милости, било је често врло дирљивих сцена међу нама, било је случајева да је краљ Милан плакао и јецао на мојим грудима као мало дете – и ја сам се у томе тренутку сетио оне ноћи у Љубичеву, када је кнез Милан Обреновић хтео да остави престо и да оде у румунску војску само зато, што су га прави непријатељи отргли од његове прве љубави, Лепосаве Новаковићке – било је свакојаких доказа пријатељства међу нама, али Милан Обреновић није никада заборавио, да је он владалац, а да сам ја, и ако пријатељ, ипак само његов поданик“.¹⁷

¹⁴ Група аутора, *Историја српског народа*, књ 6/1, Београд, 1983, стр. 114.

¹⁵ Најтежа, смртна казна, досуђена је Кости Таушановићу и Николи Пашићу али је она захваљујући посредовању Русије и Аустроугарске преиначена на десет, односно пет година. Опширније: Ђ. Раденковић, *Никола Пашић у Ивањданском атентату*, Летопис Матице српске, авг–сеп, 1962, стр. 171–200.

¹⁶ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, књ. 2, стр. 321.

¹⁷ *Исто*, књ. 2, стр. 383–384.

Ако је и делимично успела да не буде краткотрајна, Влада др Ђорђевића задржала је оно друго негативно обележје – пречесту промену министара. Конкретно, изузев само једне смрћу изнуђене промене само је један члан, министар просвете и црквених дела Андра Ђорђевић, дочекао крај Октобарског режима.¹⁸ Сви остали ресори, укупно њих осам, после једва једне године променили су барем једног, понекад и двојицу својих министара (види Прилог). Уз ово треба нагласити да избор често и није зависио од председника Владе већ од воље краља Александра или још више од воље екс-краља Милана, у то време на функцији команданта активне војске. Личности у Влади требало је барем начелно, да поштују постулат неутралности тако да се у оној првој поставци нашло четири представника напредњачке партије, двојица представника либерала и још два неутралца.¹⁹ Упркос добрим намерама идеја о неутралној Ђорђевићевој влади, није се показала претерено успешна, што говори и већ поменута честа промена министара. Навод Пере Тодоровића: „Враћа се Краљ – биће промена у влади“ била је готово узречица Октобарског режима.

Представљање Ђорђевићевог или тзв. Октобарског режима започећемо спољном политиком пошто нам се чини да је она, осим у једном случају, задавала најмање главобоље.²⁰ Државни програм исказан кроз лаконски слоган „Србија преча од свега“ садржавао је намеру да се оствари мир споља, као и мир и ред изнутра. Даље намере Ђорђевићеве владе односиле су се на уређење државних финансија, уздизање привредне снаге земље и коначно, јачање војне силе.²¹ Посматрајући прво од наведеног, мир споља, Србија је углавном и имала изузев спорадичних упада Албанаца и бугарских провокација на јужним односно југоисточним границама државе. Страх од неке нове ескалације на Балкану био је такође безразложан пошто је Грчко-турски рат био завршен, а споразум Аустроугарске и Русије о одржавању статуса кво на Балкану био је релативно сигурна гаранција да до неког новог рата вероватно неће доћи.²² У оваквој ситуацији Ђорђевићева влада била је осуђена на неактивност прикривену плаштом политике подједнаког ослањања на све европске државе. То је у пракси било слабо изводљиво пошто је повратак у Србију „великог и кобног“ краља Милана који се збио управо у тренутку формирања Ђорђевићеве владе развејао све наде у добре односе са Русијом.²³

---

¹⁸ Ова изнуђена промена односи се на министра војног пуковника Драгомира Вучковића кога је услед изненадне смрти у децембру 1899. године заменио дотадашњи министар грађевина генерал Јован Атанацковић. М. Милићевић, *Реформа*, стр. 15–17, 167.

¹⁹ Министарство иностраних дела предводио је сам председник Владе Владан Ђорђевић, а за неутралног, због стручности сматрао се и министар војни, првобитно Драгомир Вучковић.

²⁰ Референтно дело на ову тему свакако је обиман рад М. Војводића: *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд, 1988. стр. 165–275.

²¹ Стенографске белешке редовне Народне скупштине за 1897. годину, стр 11; В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, књ. 1, стр. 492–493.

²² Опширније о овом: М. Војводић, *Србија у међународним односима*, стр. 141–143.

²³ Краљ Александар и краљ Милан срели су се у јулу 1897. у Карлсбаду, а у јесен исте године у Паризу. Сигурно је већ тада уговорен Миланов повратак у Србију као и његов положај на функцији команданта активне војске. М. Милићевић *Реформа*, стр. 8.

Истина, присуство краља Милана имало је и своју добру страну, привлачење благонаклоности Аустроугарске, чија је политичка и финансијска помоћ ипак остајала у сенци руске ненаклоности. Коначно, у већ насталој подељености сила на Двојни споразум и Тројни савез, бити добар са оба значило је не бити пријатељ ни са једним.

Сви спољнополитички проблеми, поготово одијум који је краљ Милан стварао у очима Русије, били су према нашем мишљењу, ипак секундарни. Главни проблем и то не само Владана Ђорђевића већ и низа претходних влада биле су ипак финансије. Са 378 милиона сталног и око 415 милиона летећег државног дуга, што је у оно време представљало око осам просечних државних буџета у претходној декади, затим, са још седам милиона хроничног буџетског дефицита, пет и по милиона летећег дуга који су Руси из политичких разлога (читај повратак краља Милана) категорички захтевали за моменталну исплату изгледало је да се мало шта могло почети, а још више завршити.²⁴ Међутим, Ђорђевићева влада захваљујући пре свега „вазда окретном“ Вукашину Петровићу, другом по реду министру финансија односно заступнику, имала је извесног успеха, а решење је у суштини било врло једноставно. Редовном наплатом пореза, приреза и других дажбина требало је повећати приход државе, а смањењем издатака сузбити хроничан дефицит. У погледу првог начела успех је заиста био несумњив. Између 1897. и 1900. године непосредни порези повећали су државне приходе за девет милиона, царински приходи били су већи за два, а приходи од монопола за још четири милиона.²⁵ Све ово одразило се и на међународном финансијском плану пошто је рејтинг српских државних хартија на берзи са 58 за 100 на почетку Ђорђевићеве владе, стигао на 63 за 100 на крају.²⁶ Наравно било је и критичара Петровићевог финансијског деловања, оних попут Слободана Јовановића, који су сматрали да у домену побољшања финансија није ништа учињено осим разрезивања нових намета, продаје државног злата и другог Петровићевог „пресипања из шупљег у празно“.²⁷ У прилог Јовановићевом мишљењу говори и чињеница о персоналним променама пошто су оне у оквирима овог министарства биле најчешће; за само 26 месеци чак три личности у четири наврата.²⁸ Јовановић, при том, ипак заборавља тада савремену реформу војске која је под својом тежином једноставно анулирала све постигнуто. Услед њеног спровођења сваки нови приход или уштеда преусмеравали су се готово искључиво у војне сврхе. Ипак, не може се порећи заслуга Ђорђевићеве владе да је уз дефицит од око десет милиона и само још десет милиона додатног дуга, реформу војске предвођену краљем Миланом довела до пред сам крај, избегавши оно најгоре по Србију – тотално државно банкротство.²⁹

²⁴ Упореди: С. Рајић, *Владан Ђорђевић. Биографија и оузданој обреновићевца*, Београд, 2007, стр. 197–200; М. Милићевић, *Реформа*, стр. 155–156.

²⁵ С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, стр. 203.

²⁶ М. Недељковић, *Историја српских државних дугова*, Београд, 1909, стр. 245.

²⁷ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 2, Београд 1900, стр. 97; С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, стр. 203–204.

²⁸ У погледу персоналних промена предначило је ипак министарство грађевина, само су оне овде биле из сасвим других разлога (види Прилог).

²⁹ М. Милићевић, *Реформа*, стр. 156.

Дела посвећена Владану Ђорђевићу већ су забележила једну од његових можда најважнијих тврдњи да је највише волео да се бави привредним пословима, али да због политичких трзавица за њих није било довољно времена.³⁰ Стварни суд о овој његовој тврдњи најбоље дају сама дела из области привреде, поготово она из домена најважније српске привредне гране – пољопривреде. Гледајући са становишта законодавства везаног за пољопривреду, тешко је наћи и један период живота независне Србије у коме је, као у доба Октобарског режима, донето више закона из ове области.³¹ Међу њима, посебно се истичу закони везани за пољопривредно, али и занатско задругарство.³² Приметни су напори за заштиту домаћих животиња и биљака о чему је у јулу 1898. такође донет посебан закон.³³ Истовремено са овим донет је и Закон о унапређењу воћарства чији је главни циљ био формирање среских расадника чиме би се побољшао квалитет већ постојећих сорти воћа. Филоксера која је до 1897. преполовила српско виноградарство такође је наишла на реакцију Октобарског режима у смислу закона, односно измена и допуна Закона о обнављању и унапређењу виноградарства.³⁴ У јулу 1898. донета су још два закона – Закон о државним еконоима и Закон о пољопривредним станицама, од којих су две, прво у Ћуприји, одмах потом и у Лесковцу отворене још у време Октобарског режима 1899. односно 1900. године.³⁵ Мада по тематици формално различити ови закони имали су исти циљ – да обезбеде услове за практичну обуку пољопривредника чиме би њихова делатност постала боља и кориснија, како за њих, тако и за друштво и државу.³⁶

Обиље донетих закона из области пољопривреде имало је у пракси прилично ограничен домет. Истина, неки од њих, попут воћарских расадника, пољопривредних станица или установе државних економа показале су се врло корисне.³⁷ Ипак, сви други поменути закони углавном су остали само на папиру, не утичући претерано на већ овештале навике пољопривредних делатника.

Својеврсни куриозитет и потпуна новина у области пољопривреде, тачније живинарства, из времена Октобарског режима, је почетак узгоја „краљевских кокошака“ (фазана) инициран од страсног љубитеља лова, краља Милана. Исти экс-владар био је

---

³⁰ С. Рајић, *нав. дело*, стр. 202.

³¹ Г. Гарић Петровић, *Земљорадња у Србији 1878–1912*, Београд, 2017, стр. 89–98.

³² Овде се мисли на Закон о земљорадничким и занатским задругама као и Закон о потпомагању земљорадничких задруга из 1898. и 1900. године. Зборник закона и уредаба Кнежевине и Краљевине Србије (ЗЗУ), књ. 53, стр. 617–649; књ. 55, стр. 96–98.

³³ ЗЗУ, књ. 51, стр. 254–256; Г. Гарић Петровић, *Земљорадња*, стр. 93–94.

³⁴ Опширније о овом Г. Гарић Петровић, *Сузбијање филоксере у Краљевини Србији*, Међународни научни скуп Село Балкана. Континуитети и промене кроз историју, Београд–Сирогојно 2016, стр. 26–27.

³⁵ Г. Гарић Петровић, *Земљорадња*, стр. 77–78.

³⁶ *Исто*, стр. 96–97.

³⁷ М. Милићевић, *Реформа*, стр. 158.

иницијатор увоза једне корисне справе намењене углавном заштити винограда. Били су то противградни топови приспели у Србију у лето 1900. године.³⁸

Можда најграндиознија настојања Октобарског режима у којима је у посредном смислу учествовао и др Владан Ђорђевић била су она везана за железнице. Нажалост, све позитивне намере остале су углавном у домену идеја и планова док је њихова стварна реализација остала препуштена неким потоњим временима. Као што је познато прва проучавања железничког питања започета су још почетком педесетих година 19. века у време владавине кнеза Александра Карађорђевића, али је остваривање овог питања увек имало не само финансијски него још више и негативан политички предзнак уклоњен тек Берлинским конгресом и стицањем независности 1878. године. Тек тада стичу се услови за изградњу и експлоатацију првих пруга: најпре Београд–Земун и Београд–Ниш, а коју годину касније Ниш–Зибевче (турска граница) и Ниш–Пирот–Цариброд (бугарска граница). Прва локомотива, није, као што се обично наводи, 23. (24.) августа 1884. кренула за Ниш, већ је то било неколико дана раније 20. августа када је краљ Милан прешавши возом новоотворени Савски мост, са породицом преко Земуна кренуо за Беч.³⁹ Активну изградњу железничке мреже током осамдесетих година наследила је готово потпуна стагнација у наредној деценији.⁴⁰

Овакво стање није обесхрабрило Ђорђевићеву владу. Напротив, као да је иницирало покушаје изградње већ раније трасираних железничких путева, као и увођење неких нових. Бројчано гледано значило је то 12 нових пруга у укупној дужини од преко 1100 километара.⁴¹ Ако се узме у обзир да је Србија до тада имала само око 650 километара реализованих железничких праваца јасно се види колико је Октобарски режим, па и сам председник Владе био амбициозан на овом пољу.⁴² Финансијски аспект посла стварао је голема ограничења па су стога све оне изузев тзв. Тимочке пруге и пруге од Ниша ка Неготину биле предвиђене као линије уског колосека (76 цм).⁴³ Иницијатива за изградњу тежишне, Тимочке пруге (Кладово – Ниш – турска граница), није била нова, датирала је још из 1890, али је њу уз све остале финансијске, техничке и друге проблеме оптерећивало још нешто – железничка веза са Румунијом. Уколико би она била успостављена,

---

³⁸ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, књ. 4, стр. 198; М. Милићевић, *Реформа*, стр. 158.

³⁹ П. Миленковић, *Историја грађења железница и железничка политика код нас (1850–1935)*, Београд 1936, стр. 55. *Хронологија*, датум свечаног отварања пруге Београд–Ниш помера се за један дан тј. 24. август, стр. 132.

⁴⁰ У овом периоду, отворена је само једна, „Сењска пруга“ (1892) која је тек 1906. од искључиво теретне (угаљ) постала и путничка. Д. Арнаутовић, *нав. дело*, стр. 74.

⁴¹ Списак ових линија: Д. Арнаутовић, *нав. дело*, стр. 85.

⁴² Види опширније: В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, књ. 1, стр. 98–102; М. Милићевић, *Пруга ка Јаграну. Крајња историја железничке кампање Србије за проглед на Јагранско море*. Београд–Лепосавић, 2007, стр. 20.

⁴³ Преглед 12 предвиђених железничких линија: Д. Арнаутовић, *нав. дело* стр. 82–85.

уз конекцију са тзв. солунском пругом, две краљевине оствариле би излазак на чак три мора: Јадранско, Егејско и Црно.⁴⁴ Овим би будућа трансбалканска железница, како су је касније назвали, у потпуности одговорила свом имену.

Упркос свим напорима Ђорђевићеве владе будућа трансбалканска железница којом би се геостратегијски положај Србије потпуно променио, пре свега изласком на море, није била ни започета. Заправо готово једино опипљиво из тог времена била је конвенција ратификована у Букурешту октобра 1898. о изградњи железничког моста између Кладова и Турн Северина у Румунији. Све остало у погледу остваривања будуће железничке мреже свело се на само једну осмокилометарску трасу отворену у марту 1899. године. Водила је од београдске железничке станице до новоотворене Савчићеве кланице на Карабурми.⁴⁵

Остваривост идеја Ђорђевићеве владе увек је била под знаком питања, било да је разлог време, или пак вазда неопходан новац. Ипак, основна поставка сублимирана у речима да је Србија: „Силом околности приморана да буде модерна држава, а ова мора више или мање бити индустријска“ била је свакако тачна.⁴⁶ Последица оваквог начина размишљања био је Закон о потпомагању домаће радиности, донет јула 1898. године којим је страним улагачима олакшано добијање повластица за изградњу индустријских објеката.⁴⁷ Директну и најалост вероватно једину конкретизацију овог закона, представљала је фабрика шећера на Чукарици, у власништву Алфреда Хакса из Магденбурга. Њоме је Србија добила не само значајан индустријски објекат већ и уштеду од око милион динара колико се дотад трошило за увоз шећера из суседне Аустроугарске. Даља производња ове прве фабрике шећера у Србији непрестано је расла тако да је за мање од десет година успела да прозводњом задовољи једногодишњу потрошњу шећера у Србији.⁴⁸ Истина у то време, тачније од 1906, повластица дата Хаксу пребачена је на Немачко-индустријско друштво из Регенсбурга, с капиталом грофа Турна и Таксиса.⁴⁹ Не може се са сигурношћу тврдити, али се оправдано стиче утисак да је ова фабрика шећера и губитак извоза од око милион динара колико је Аустроугарска њеним радом претрпела можда ембрион будућег Царинског рата у коме је Ђорђевићева влада законом од јула 1898. несвесно одшкринула врата. Поменуто 1898. године започела је са радом и текстилна фабрика у Ужицу, због које је већ наредне постављен камен темељац за хидроелектрану на Ђетињи.⁵⁰

---

⁴⁴ С. Рајић, *нав. дело*, стр. 206.

⁴⁵ Д. Арнаутовић, *нав. дело*, стр. 80–81, 90.

⁴⁶ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, 1, стр. 103.

⁴⁷ ЗЗУ, књ. 53, стр. 220–225.

⁴⁸ С. Рајић, *нав. дело*, стр. 206–207.

⁴⁹ Опширније: Д. Ђорђевић, *Царински рай Србије и Аустро-Угарске 1906–1911*, стр. 392.

⁵⁰ Камен темељац за ову електрану поставио је лично краљ Александар маја 1899. У августу исте године ова хидроелектрана започела је рад. Била је то прва централа у Србији која је користила Теслин систем наизменичне струје. *Хронологија*, стр. 153.

Ђорђевићев режим уносио је барем начелно, велике новине, а једна од њих била је и покушај големих промена у систему образовања. Стара опаска, још из времена Уставо-бранитеља да је чиновништво не само прекобројно, већ и добрим делом исполитизовано, темељила се на делимично тачној чињеници да систем образовања у Србији, нарочито његов гимназијски део није ништа друго до „фабрика за чиновништво“. Да би се то избегло већину средњих школа односно гимназија, требало је преименовати у техничке, занатске и разне видове специјалистичких школа чиме би се у извесном периоду, повећао број привредника сваке врсте, а смањио број државних чиновника. Класичан гимназијски систем био би редукован на свега пет потпуних, осморазредних гимназија. Неки од опипљивих резултата промена у систему образовања били су уочљиви одмах, у виду оснивања Трговачке академије у Београду 1899. године и у виду здравствене едукације жена, отварањем прве бабичке школе, такође смештене у престоници.⁵¹ Уочљиве су и идеје према којим би се путем образовања објединила два друштвена и државна слоја, привредници и војници. Размишљало се, такође, што прилично говори у прилог тези да је Октобарски режим био милитаристички, да се војна обука уведе и у основне школе. Ишло се и даље, са идејом да се стрељачка настава уведе и за десетогодишњаке.⁵² Године 1898. забележен је и предлог 70 скупштинских посланика за оснивање универзитета у Београду.⁵³

Огромна енергија Октобарског режима, па и самог Владана Ђорђевића остала је у сенци једног другог актера и његовог дела. Био је то краљ Милан и његови напори да у што краћем времену реформише војску. Истина, огромне суме новца које су војсци стајале на располагању дело су Владана Ђорђевића, још више другог по реду министра финансија Вукашина Петровића, али се без икакве сумње може рећи да је главни актер војне реформе ипак био генерал, касније армијски генерал Милан Обреновић.⁵⁴ Од повратка у Србију 24. октобра (10. новембра) 1897. краљ Милан је непрестано у акцији, а резултати његовог рада видљиви су већ у периоду 1897–1900, а још више у време ратне кампање 1912–1913. године.

Један од битних елемената ове реформе била је набавка стрељачког и артиљеријског наоружања, јер је оно већ постојеће, поготово артиљерија, било готово потпуно застарело. Зато је после неуспелих преговора са Русима, уговор о набавци закључен са немачким конзорцијумом *Deutsch Waffen und Munitions fabrik* коме је припадао и Маузер. Поуздани немачки партнер је прве примерке модела М 99 испоручио већ у јуну 1899, а до фебруара

---

⁵¹ *Хронологија*, стр. 153–154.

⁵² В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, књ. 1, стр. 96, 198; М. Милићевић, *Реформа*, стр. 158.

⁵³ *Хронологија*, стр. 152.

⁵⁴ Овај нови чин у војсци Србије уведен Законом о изменама и допунама устројства војске донетим 12. јануара 1900. године. Два дана касније, на Светог Саву чин је додељен команданту активне војске краљу Милану. *СТЕН* за 1899, стр. 592–595; *Службени војни лист* (СВЛ), 1900, стр. 25–31; Ж. Живановић у већ наведеном делу оправдано сугерише да је нови чин и његова додела бившем краљу имала више политички а мање војнички карактер, *нав. дело*, 4, стр. 190–191.

1900. пристигло је још 39 000 од укупно поручених 90 000.⁵⁵ Овом набавком Ђорђевићева влада била је посредни саучесник трајне војно-техничке оријентације Србије на Маузерово оружје започето још осамдесетих година 19. века, а окончане тек шездесетих година наредног века.⁵⁶ За разлику од Маузера, француски испоручиоци артиљеријских оруђа показали су се много непоузданији. Упркос слову уговора и две већ исплаћене рате Шнајдер-Кане је контингент од 44 комада оруђа испоручио тек у јесен 1900. године када је Ђорђевићеву владу већ сменило „Свадбено министарство Алексе Јовановића“.⁵⁷

Техничка модернизација војске Србије која се одиграла у време Ђорђевићеве владе била је ипак секундарна. Много значајнији био је ипак људски фактор, а промене у овом домену тичале су се понајвише Војне академије и будућег старешинског кадра. Наиме, до периода Октобарског режима и реформе војске упис на ову установу био је крајње ограничен. Радило се о свега 20 до 30 питомаца, с тим што је овај број током деведесетих увећан на око 50 до 60.⁵⁸ Реформа војске донела је прави бум у смислу повећаног броја старешина пошто је пет класа које су окончале своје школовање у овом времену, обогатило војску за 534 официра.⁵⁹ Гледајући дугорочно ово је значило да је сваки четврти школовани српски официр на почетку рата 1912. године потицао управо из времена реформе војске односно Октобарског режима. Доста слична, по броју, била су настајања у погледу школовања подофицирског кадра.

Поменута реформа имала је и много других садржаја почевши од масовне изградње касарни, преко промена у изгледу формације и система позива па до оних наизглед минорних попут промена у квалитету војничког хлеба. Можда најочљивији у погледу реформе, барем у визуелном смислу, били су маневри код Крушевца, одржани у јесен 1898. По броју војника (32 000), сврстаних у састав две дивизије, били су то до тада највећи маневри војске Србије.⁶⁰

Све ово стајало је наравно огромних материјалних средстава, што се најбоље види према цифрама војног буџета увећаног у периоду 1897–1900. за око 40% (види табелу). Гледано у односу на државни, овај трошак војске није био претерано велики, 23–26%, али су ови проценти односно бројеви били праћени и разним другим додатним издвајањима, а највеће своте, укупно око 8 милиона била су средства из разних фондова: Оружаног, Инвалидског и Апсанског. На ово треба додати и шестопроцентни прирез за изградњу касарни и још око 10 милиона ванредног кредита намењених наравно војсци. Укупно

---

⁵⁵ Поручени контингент обухватао је и 500 метака по оружју. Војни архив (ВА), Пописник 14, к. 16, ф. 1, док. 2–5, 12, 13, 15.

⁵⁶ М. Милићевић, *Реформа*, стр. 69–70.

⁵⁷ *Истио*, стр. 70–72.

⁵⁸ О броју питомаца у свакој од 46. класа уписаних до 1914. види: Б. Младеновић и М. Милићевић, *Пишомци Војне академије. Сјисак свршених пишомца 1–46 класе 1855–1914*, Београд 2012.

⁵⁹ М. Милићевић, *Реформа*, стр. 100–101.

⁶⁰ *Истио*, стр. 147–150.

узевши рачуна се да је војска, односно спровођење њене реформе, коштала Србију барем око 70 милиона динара. Средства већа од наведених извеснија су од неких мањих.⁶¹

ГОДИНА	ИЗНОС
1897.	13 739 606
1898.	14 115 393
1899.	15 848 922
1900.	20 030 986

Исплати оволиких средстава било је немогуће супротставити се поготово ако је на једној страни стајала Скупштина, практично без опозиционих посланика, а на другој командант активне војске краљ Милан и номинални владалац краљ Александар. У том погледу, ништа боље није стајала ни Влада пошто су од осам министара, као што је већ раније наведено, два била из редова војске. К томе је и сам њен председавајући носио чин резервног санитетског пуковника. Правдајући своје учешће у овако великим издацима за војску Ђорђевић наводи да је чак и њему била забрањена свака расправа о војном буџету. Уистину, било је случајева када су се он, и још више Вукашин Петровић, супротстављали прекомерним војним издацима.⁶² Резултат, као што је већ истицано у литератури, био је ништаван. Сва уштеђена или зарађена средства била су по правилу усмеравана на војску да би краљ Милан одмах потом тражио одобрење нових. Председник Владе и министар финансија су их поново с муком набављали, а Скупштина једнако потврђивала.

У нашој историографији већ је истакнуто да је Октобарски режим био личан, антирадикалан и милитаристички, а по речима савременика одликовао се и извесном суровошћу.⁶³ Међутим, само наведена обележја не исцрпљују његову суштину. Покушаји сређивања државних финансија, широка активност из области унапређења пољопривреде, и привреде уопште, а поготово гигантски планови у домену изградње железница указују на то да је Ђорђевићев режим тежио да заиста буде и оперативан. Нажалост, једина трајна тековина по којој ће Ђорђевићева влада бити упамћена била је реформа војске, чији носилац ипак није био он, већ командант активне војске, бивши краљ Милан. Препреке за неку дубљу државну и друштвену активност биле су бројне, али су од свих њих најзначајније две: краткоћа трајања Ђорђевићевог председавања и коначно,

⁶¹ Подаци о овим средствима од аутора до аутора прилично се разликују. Уп. М. Недељковић, *Историја српских државних дугова*, Београд 1909, стр. 234–235; С. Б. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2006, стр. 390–391 (табела), М. Милићевић, *Реформа*, стр. 23–40.

⁶² АСАНУ, *Дневник Вукашина Петровића 7247/7*, стр. 165; *Додатак дневнику Вукашина Петровића, 7247/7*, стр. 452–464; АС, Фонд Владана Ђорђевића, д. 233; *Крај једне династије*, 1, стр. 73, 439.

⁶³ П. Тодоровић, *Огледало српско*, 1–2, Београд, 1903–1904, 2, стр. 1187; С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, 1–2, Београд, 1991; 2, стр. 225.

Ивандањски атентат који је скршио крхко унутрашње политичко примирје, изазвавши и низ других спољнополитичких проблема. Заиста, 24. јун (6. јул) 1899. био је ударац после кога се Октобарски режим више никада није опоравио. Говорити о делатности Октобарског режима и доктора Владана Ђорђевића на његовом челу, не би било заокружено уколико се не представе и нека критичка, али и похвална мишљења у спрези са исказима о његовом психолошком профилу. Владимир Станојевић говорећи о њему сматра да је он био „аматерска природа“. „Он је волео и њега је занимао сваки посао и сваки занат, али не задуго. Он није био узан дух специјалисте, професионалца који воли дубину на рачун ширине, већ дух ширине, даљине и бескраја, дух енциклопедисте. Захваљујући својој разноврсној ерудицији, нечувеној енергији и видовитости довитљива човека, он је и као аматер, у свим струкама и занатима, у које је завирио, дао више него многи обични и просечни професионалци скупа за дуги низ година.“

„Др Владан“, закључује Станојевић, „је један феномен и крупан наш таленат. Да је тај таленат био у психолошкој могућности да се преправи, тј. *да се не расилињује, већ да се удубљује* (подв. Станојевић), он би био генијалан.“⁶⁴

ПРИЛОГ

САСТАВ ВЛАДЕ ОД 11. ОКТОБРА 1897. ДО 12. ЈУЛА 1900. ГОДИНЕ

ВЛАДАР:

краљ Александар

ПРЕДСЕДНИК ВЛАДЕ И МИНИСТАР ИНОСТРАНИХ ДЕЛА:

др Владан Ђорђевић

МИНИСТАР ФИНАНСИЈА:

Стеван Поповић до 26. новембра, затим Вукашин Ј. Петровић 1899, исти као заступник до 4. августа 1899, затим Живан Живановић

МИНИСТАР УНУТРАШЊИХ ДЕЛА:

Јеврем Андоновић до 30. јула 1899, затим Ђорђе Генчић

МИНИСТАР ПРАВДЕ:

Коста Христић до 24. маја 1899, затим Ђорђе Стефановић

МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ДЕЛА:

Андра Ђорђевић

---

⁶⁴ В. Станојевић, *нав. дело*, стр. 149–150.

МИНИСТАРСТВО ГРАЂЕВИНА:

Јован Атанацковић до 22. јануара 1899, затим Димитрије Стојановић до 24. маја 1899. поново Јован Атанацковић, до 20. децембра 1899, затим Боривоје Нешић

НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ:

Сима Лозанић до 30. августа 1899, затим као заступник Вукашин Ј. Петровић, до 4. августа 1899, затим Живан Живановић

ВОЈЕНИ:

Драгомир Вучковић до 10. децембра 1899. (умро), затим Јован Атанацковић

Milić J. Milićević

STATE AND SOCIAL CHANGES DURING THE PRESIDENCY
OF VLADAN ĐORĐEVIĆ (OCTOBER REGIME) 1897–1900

S u m m a r y

The culmination of Dr Vladan Đorđević's career was his term in office as Serbian Prime Minister that lasted for 26 months and began in 1897. During that time, Đorđević, as well as the entire government, was much subjected to the royal authority, especially when it comes to King Milan, who at the time was appointed commander of the newly formed Active Army. Because of this, Đorđević was always in the background powerless to carry out any of the specified economic, financial and all other changes towards modernization. The fact that it was a short-lived government, as well as all other Serbian governments in the late 19th and the early 20th century, posed an additional obstacle. Therefore, the only lasting achievement of his government was the reform of the army, because of which all other activities remained mostly only on paper.